

Др Славенко ТЕРЗИЋ
Историјски институт САНУ
Београд

О НАУЧНИМ ИСТРАЖИВАЊИМА ПРОШЛОСТИ ПЉЕВАЉСКОГ КРАЈА

Научном расправом, данас започетом, суочавамо се с дугом и вишеслојном прошлошћу овога града и ове области. Управо зато што прошлост Пљевља (или Брезнице, како гласи старије име града), није била предмет дубљих и иоле свестранијих научних истраживања, приступамо јој са пуно елана и радозналости. Разумљиво је да овај научни скуп представља, више, један покушај реконструкције прошлости Пљеваља и пљеваљског краја, са указивањем на главне научне проблеме и на резултате новијих истраживања, него целовит поглед на историју града и области.

Пљеваљски крај у центру је српске средњовековне државе. Померањем тога центра, Пљевља почињу да живе животом пограничних области, а у наредним столећима често мењају своју државну и још чешће административно-управну припадност. Крајем 14. века пљеваљски крај ушао је у састав босанске државе, а потом је, од друге половине 15. века па до 1912. године, био под туђинском османском влашћу. Сва велика раскршћа српске историје имала су мањег или већег одјека у Пљевљима и околним крајевима. Пљевља су вековима била раскрсница важних трговачких путева и културних струјања. Још у средњем веку пљеваљски трговци одржавали су живе везе с Српским приморјем, првенствено с Дубровником и Котором, а ишли су и даље, до Анконе и Венеције. Крајем 14. века дечаи из Брезнице одлазе у Дубровник да уче занате код тамошњих мајстора. Под турском влашћу Пљевља се такође развијају као значајан трговачки и административно-управни центар. У време националног препорода током 19. и почетком 20. века, пљеваљски трговци и пљеваљско грађанство путују и тргују до Београда, Призрена и Скадра, до

Цетиња, Сарајева, али и шире – до Трста, Беча и Солуна. Српска гимназија у Пљевљима (отворена 1901), била је деценијама духовни светионик Потарја и Полимља. То су били оквири пословних и духовних хоризоната локалног пљеваљског грађанства и пљеваљског друштва у целини, свакако знатно шири него што данас неупућенима може изгледати.

Научна знања и свесћ о идентитету

Познати француски историчар Лисјен Февр веровао је, у складу с динамичним схватањем историјске науке, да је смисао истраживања проблема прошлости у томе да савременом човеку пружи одговоре на питања која га занимају, како би боље управљао одлукама о будућности. Прошлошћу историјска наука хоће да разуме, да објасни садашњост – истичу присталице француске историографске школе окупљене око часописа „Анали“. Садашњост се не може сагледати из саме себе. Незнање прошлости не ограничава се само на штету познавања садашњости, већ доводи у питање и само деловање у садашњости. И градови, и области, као и људи, имају своју судбину. Пљевља су град прекинутог континуитета. Пљеваљски пример данас – од сиве месечеве планине на Трлици, преко раскопаног некад плодног Пљеваљског поља, до модро-тиркизне отровне боје отпадног језера код Збљева, и сивобеле боје Везичнице и Ћехотине испод Кукања, сведочи да је модерни техничко-технолошки напредак нешто друго од прогреса у историји, од културно-цивилизацијског напретка. О некада јакој демографској и културној снази Пљеваља и пљеваљског краја сведочи мноштво потпуно неистражених остатака средњовековних градова (ако изузмемо Кукањ и Козник о којима се нешто зна, ту су Градац у Дубочици, Градина у Вруљи, Градац у Бобову изнад кањона Драге, „Јеринин град“ на Ујчу изнад Довоље, Мала Градина преко пута Кукања, Немања изнад Хоћевине и доста других), петнаестак манастира, више десетина срушених цркава и црквишта, запустелих важних средњовековних путева, мноштво старих гробаља, записа и натписа, старих рукописа и књига у светотројичкој ризници, и још више оних разнетих по Европи и сачуваних у ризницама Беча, Прага, Берлина, Петрограда или Москве. Целовиту представу о историји ове области биће могуће створити тек она када буде написана модерно заснована историја друштва и културе Пљевља и пљеваљског краја.

Наше представе о прошлости, и резултати свеукупних досадашњих научних истраживања, налазе се данас пред великим искушењем. Наш немар и нерад нису једини изазови. Последњих деценија, а нарочито последњих година нуди се радикално нова интерпретација српске историје. Док се свуда околу на митовима или идеолошким конструкцијама конституишу нове нације и нове националне државе, изневеравањем не само историјске истине неко и елементарних принципа европског концепта нације, ми наше

европејство треба да „докажемо” одрицањем од своје прошлости и од-нарођавањем. Сужавањем српског етничког, државног и културног простора, који се изводи етничким чишћењем Срба, и мноштвом других облика монструозног насиља и терора (сетимо се само концентрационих логора за Србе у Првом, Другом и овом Трећем, необјављеном, светском рату), прати и сасвим нов феномен: брисање из нових псеудоисторијских студија и радикално потискивање и прећуткивање стварне политичке, друштвене и културне улоге Срба у Југоисточној и Средњој Европи (а разуме се и на простору Пљеваља и пљеваљског краја). Ми смо изложени ономе што је још Бењамин Калај крајем прошлог века у Босни називао „душевним прерађивањем”. Било би претерано рећи да се у том правцу креће сва европска историјска наука. Али, не треба потцењивати домете псеудонаучних приступа, на пример, Ноела Малколма, Џона Фајна, Пола Гарда и других, нити њихових следбеника на нашем простору који данас пишу нове уџбенике историје. Ево једног примера: у Вестермановом *Атласу светске историје* област Старе Рашке (данас у границама и Србије и Црне Горе) у 19. и 20. веку означена је као „Sandschak”, и то у краткотрајним границама Новопазарског санџака из 1865. године.¹ У приказу етничких односа, тзв. „Бошњаци” у Босни и Херцеговини, преко јаке енклаве у Рашкој спајају се са Албанцима на Косову и Метохији и у Албанији. Запажа се уочљива хрватска енклава у Боки.² Више је него очигледно да нова идеолошка интерпретација прошлости ових области треба да буде у функцији данашњих политичких пројеката „преуређења” српских покрајина и целе Југоисточне Европе.

Историјска наука тежи научним знањима до којих се стиже ослоном на критички проверене изворе и чињенице. До стварне улоге научних знања, оне улоге коју та знања имају у развијеним друштвима, може се доћи само **новом научно-културном стратегијом**, новим програмом научних истраживања, који ће обухватити нарочито досад неправедно запостављене старе српске области. Историјска истина је једини пут до рационалног сазнања прошлости. Од организације историјског образовања (школе, музеји, библиотеке, архиви, спомен обележја, уређени стари градови и други споменици културе), зависи да ли ће ова знања имати улогу коју имају у развијеним културним срединама – улогу динамичног интегративног фактора, који јача колективни културни идентитет. Посредовањем између прошлости, садашњости и будућности, историјско знање омогућава ширење историјске перспективе.

Историјска знања су важан чинилац културе и културне свести. А култура је опет најдуготрајнија и најпостојанија тековина једнога народа. Култура је истовремено најбоља импрегнација народног ткива која повезује све делове народа у целину. Био је у праву велики научник Стојан Новаковић када је 1908. године узвикнуо „Уједињујмо се културом!” и

¹ *Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, Brunschweig, Westermann 1997, 130–131.

² *Исиџо*, 151, 167.

између осталог казао: „Прионимо сви да нађемо средства којима се то може извршити. Духовноме раду једини је господар наша добра воља. А духовни је рад орао силнијех крила; њему нема граница ни брда. Њему су „свуда броди гдје год дође води”! У данашњем вијеку слободе њему сметње нема до у нашем незнању, у нашем немару, у нашој духовној лијењости, у нашој непоузданости и у нашој невјери!”³

I

Како су настајала и како су ширена историјска знања о Пљевљима и пљеваљском крају?

Нема сумње да смо прва обавештења о Пљевљима и овој области добили од европских путника и мисионара који су путовали кроз српске земље. Каткад из радозналости, на путу према Истоку, а често и из обавештајних разлога.⁴ Већ у 18. веку аустријски официри су по налогу принца Еугена Савојског путовали Босном и Херцеговином и правили карте. Прве ближе податке дали су европски писци из прве половине 19. века, као што су, на пример, Анри Пуквиљ и Ами Буе.⁵ Они су донели основне податке о изгледу вароши, броју становника и општим културним приликама.

Староримско насеље у Коминима, или како га аустријски истраживач Карл Пач назива „Старо Пљевље”, са својим споменицима, привлачило је пажњу већ од краја 18. века. Јохан Енгел у делу *Geschichte des Freistaates Ragusa*, објављеном 1807. године, пише о римским гробовима и натписима.⁶ Интересовање за остатке римске баштине испољавају аустроугарски истраживачи нарочито после окупације Босне и Херцеговине и увођења војних посада у Пљевља, Прибој и Пријеполје. Тема је изнова дошла у средиште пажње после Другог светског рата, истраживањима археолога Драгослава Срејовића и Александрине Кузмановић-Цермановић.

Кратку белешку о пљеваљској нахији средином 19. века налазимо у делу Фрања Јукића (псеудоним: Славољуб Бошњак) *Zemljopis i poviestnica Bosne* објављеном у Загребу 1851. године. Варош је, бележи он, „доста знатна лежи на друму сарајевско-митровачком, удаљена од Мостара 38 сатих”; у Светој Тројици су „одприе стајали владике херцеговачки.”⁷ Пљеваљски крај је у тим немирним временима уз пораст анархије и опадање снаге централне власти био област до које се тешко стизало.

³ Стојан Новаковић, *Уједињујмо се културом!*, Споменица о паду Дубровачке Републике, Дубровник 1908. 1–3.

⁴ Радован Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, Београд 1961.

⁵ Ami Boue, *La Turquie d'Europe*, Paris 1840; исти, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, I, II, Wienne 1854.

⁶ Slavoljub Bošnjak (Franjo Jukić), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb 1851, 59.

⁷ *Истио*.

Од краја 50-их година 19. века до Велике источне кризе (1875–1878) и окупације Босне и Херцеговине (из пера углавном страних конзула у Босни и Херцеговини и војнообавештајних официра) настало је више дела о овим покрајинама и о Старој Србији. Аустријанац Едуард Рихтер, професор Универзитета у Грацу, назвао је то време „добом конзуларне књижевности”.⁸ Пљевља су, ипак, на периферији њихових интересовања, јер од 1833. године више нису била седиште херцеговачког санџака.

Најзначајнији извор за историју Пљеваља из те групе дела је путописно-историјска књига Александра Фјодоровича Гиљфердинга *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, објављена у Петрограду 1859. године. Ученик познатог слависте Боћанског, који је такође путовао по српским земљама и сакупио значајне рукописе, Гиљфердинг је са 25 година постао дописни члан Руске академије наука, а са 26 – руски конзул у Сарајеву. Широког образовања и радозналости умео је да запажа и да бележи. Књига је настала на основу путовања из 1857. године. Забележио је, тих година, да се човек не може „доиста начудити овдашњим Србима што су тако равнодушни према споменицима своје рођене повеснице”.⁹ У обимној Гиљфердинговој књизи, Пљевљима и пљеваљском крају посвећено је 12 до 13 страница; посетио је манастир **Дубочицу**, и преписао стари натпис на вратима о зидању храма, настао 1565. године, разуме се Свету Тројицу, а обишао је и манастире **Довољу** (обновљен како бележи 1545) и **Св. Арханђела Михаила** у Тари. У манастирима у кањону Таре нашао је много старих књига и рукописа. О судбини српских задужбина и српске баштине сведочи његов запис из цркве св. Арханђела: „Нађосмо прилично лијепу цркву разбијених врата, проваљеног крова на много мјеста, оштећеног иконостаса, али, у олтару, на сачуваној св. трпези, лежаше неколико рукописа, док је велика количина других била расута око пријестола. Похлепно прегледах несретне књиге, које су, због влаге, представљале масу чврсто слијепљене хартије, и на основу *ius primī ossurantis*, изабрах оно што ми изгледаше најдрагоценије (...) Морао сам зато оставити за храну мишевима и плијесни, или за плијен будућем путнику, пун круг минеја и других богослужбених књига писаних у 17. вијеку”.¹⁰ Рукописи које је овом приликом однео чувају се у рукописним збиркама и збиркама старих књига библиотека у Петрограду и Москви.

У делима аустријских истраживача овога периода, углавном инспирисаних војнополитичким потребама Монархије, има понешто података и о Пљевљима, махом о географско-стратегијским питањима, становништву, верској структури. Помињемо најважнија дела: Карл Сакс, *Скице о сјановништву Босне са једним географским уводом* (Беч, 1864); Густав Темел,

⁸ Eduard Richter, *Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. XV (1905), 270.

⁹ Цит. према: М. Екмечић, *Предговор* књизи А. Гиљфердинга, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, с руског превео, коментаре и биљешке написао Бранко Чулић, Сарајево 1972, 9.

¹⁰ А. Гиљфердинг, *нав. дело*, 284.

Историјски, политички и топографско-статистички опис Босанског вилајета, заправо Босне са њурском Хрватском, Херцеговином и Рашком (Беч, 1867); Јохан Роскијевич, *Студије о Босни и Херцеговини* (Лајпциг – Беч, 1868); Едуард Рифер, *Једна стратегичка студија о Далмацији, Црној Гори, Босни и Херцеговини* (Праг, 1870).¹¹ Примера ради, карта Босна, Херцеговина и Рашка, приложена поменутој Роскијевичевој књизи, поред административно-управне поделе, садржи и податке о верској структури становништва.

Године 1871. појавило се веома занимљиво сведочанство о Пљеваљском крају из пера Саве Косановића, тада учитеља у Сарајеву. На основу бележака са путовања 1870. године објавио је, рад *Српске старине у Босни*.¹² Донео је списак рукописних србуља сачуваних у Светој Тројици, са краћим белешкама на књигама, дао је краће описе 93 рукописа, и детаљнији опис и садржај *Требника*. Описао је ђивот Светог Саве (са једним „прекрасним јеванђељем” у ковчегу), штап Светог Саве, и наводно (у истом ђивоту) штап Светог Арсенија Српског. Бележи да није стигао да прегледа штампане србуље којих „има овдје доста”, особито које су „печатане у манастиру Мркшини од јеромонаха Мардарија године 7060 (1552)”¹³ У манастиру Дубочици, Косановић је нашао 5 србуља, међу којима и Јеванђеље „красно минејски написано” 7054 (1567) од јеромонаха и игумана Висариона. Забележио је и остатке развалина ћелија, у шуми изнад цркве. Путовање је продужио до порушених манастира **Блишкова** и **Соколац**, а затим до **Добриловине**, **Довоље** и **Св. Арханђела Михаила** на Тари. Сваки од ових манастира описао је укратко, и забележио неке од очуваних натписа. Ево дела занимљивог описа рушевина манастира Соколац: „За олтаром виде се многи грбови, а около цркве порушене ћелије. Пећ на свод још је у цијелости. Мало од цркве на ниже види се једна запуштена башта, у истој диван извор са неколике шумне воћке. Пошљедњи игуман био је Симеон Вукојичић кога је убио на некој моби Рамо Јелић. Цркву су запалили турски чобани, који лети изгоне стоку на ту планину због добре траве и чисте воде”.¹⁴ У рушевинама манастира Блишкове у проскомидији нашао је србуљу „и цијелу гомилу иструнутих одаклен се извуче једна поголема змија.”¹⁵ За манастир св. Арханђел бележи да је још у целости и

¹¹ Karl Sax, *Skizzen über die Bewohner Bosniens mit einer geographischen Einleitung*, Wien 1864; Gustav von Thoenel, *Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien, das ist das eigentliche Bosnien nebst türkisch Croatien, der Herzegovina und Rascien*, Wien 1867; Johann Roskiewicz, *Studien über Bosnien und die Herzegovina*, Leipzig und Wien 1868; Eduard Ruffer, *Eine Strataegische Studie über Dalmatien, Montenegro, Bosnien und die Herzegovina*, Prag 1870.

¹² Сава Косановић, *Српске старине у Босни*. Неколике биљешке, Гласник Српског ученог друштва, књ. XII (1871), Београд, 159–188.

¹³ *Истио*, 79.

¹⁴ *Истио*, 181.

¹⁵ *Истио*, 180.

да је парох у њему син Вуколе Госпића, пљеваљског проте, што значи да је црква била обновљена након Гилфердиновог боравка (1857). У Довољи је, бележи Косановић, 1857. изгорело тако много србуља „да три коња не би могла понијети”.¹⁶

Први озбиљнији научни радови са мање или више података о Пљевљима појављују се 70-их година 19. века. Познати слависта Павле Шафарик у оквиру својих студија словенских књижевности пише о Гаврилу Троичанину, прво већ 1831, а затим 1865. и 1873. године.¹⁷ О Троичанину пише и познати историчар Константин Јиречек, 1879. године, а 1890. Љубомир Стојановић у раду *Сѣтари срѣпски хрисовуљи, акѣи, биографије, леѣиописи, ѿменици, записи и др.*¹⁸ Радовима Стојана Новаковића, као што је *Сѣтари срѣпски ѿменици XV–XVIII века (1875)*¹⁹, придружује се обимна студија Константина Јиречека *Трѣговачки ѿуѣви и рудници Србије и Босне у средњем веку* (1879), објављена на немачком језику у Прагу, а настала на основу до тада углавном слабо коришћене дубровачке грађе. Од тог времена је дубровачка грађа постала прворазредан извор за историју српских земаља у средњем веку и у првим вековима турске власти, нарочито у радовима насталим између два светска рата и после Другог светског рата. Разуме се, и за историју Пљеваља. Овој фази научних истраживања припада и рад Љубомира Ковачевића *Трѣ Брсково и жуѣ Брковска и Љубовићска (1891)*, који је решио питања о којима се до тада доста расправљало.²⁰

Писци историјских студија нису се у оно време усуђивали да крену на терен између Лима и Таре, јер су те области биле још увек несигурне и тешко проходне. Зато је крајем 80-их година добродошла краћа историјско-географска студија архимандрита Нићифора Дучића *Колашин – њиједјел и њлеме у Херцеговини* (1888), израђена у оквиру програма Друштва Св. Саве (основаног 1886). Белешке су прилично површне и као да су настале добрим делом на основу посредних обавештења. Он наводи села у Горњем и Доњем Колашину (из Пљеваљског краја помиње следећа села у Доњем Колашину: Вруља, Моаче, Козица, Битине, Влаовићи, Потоци, Зеница, Потпеће, Левери, Глибаћи...), затим манастире и цркве, срушене и у животу, као што су Довоља и Св. Арханђел, и срушену цркву у Маочу; рушевине тврђава – „Јеринин град” у „Козицама на брду Паречу”, и „хумка Кукањ”; затим поља, ливаде и сјенокосе, реке и притоке, мостове – „дрвен на Тари

¹⁶ Исиџо, 182.

¹⁷ P. Šafarik, *Übersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmale der sudslavischen Literatur*. Wiener Jahrbucher der Literatur, LIII (1831); *истин. Geschichte der sudslavische Literatur*, III. Das serbische Schriftum, Prag 1865; Pavle J. Šafarik, *Kratke letopisy srbske! Y: Pamatniki dervniho pismenictvi Jihoslavanu*, Prag 1873.

¹⁸ Љубомир Стојановић, *Сѣтари срѣјски хрисовуљи, акѣи, биоѣрафије, леѣтоиѣиси, ѣомениѣи, заѣиси и др.*, „Споменик СКА”, III, Београд 1890. 97, 101, 150–153.

¹⁹ *Зборник Констiантiїна Јиречека* I, Београд 1959, 207–303.

²⁰ Љубомир Ковачевић. *Трѣ Брсково и жуѣа Брсковска и Љубовиђска*, Глас СКА, III, Београд 1891.

под Ливерима” саграђен 1868. и „дрвен на Тари на Међужваљу” саграђен 1867, где је био брод, а виде се и остаци „римског моста”.²¹

Више него Дучићеве белешке, вредна су његова запажања о српској историји. На примеру Колашина, он уочава трагичну „вјерску поцијепаност” у српском народу: „Шта значи јединство вјере у једноме по поријеклу и језику истоме народу, који није на висини културној, ето рјечита примјера и потврде у Колашину, у томе српском *par excellence* јуначком племену, које је вјером прошарано и преполовљено! – Његове по вјероисповјести двије половине нијесу имале: ни заједничке једнаке мисли; ни једнога заједничкога циља; ни удружење борбе за своје ослобођење од туђина, који их је притиснуо”.²² У недостатку историје тих племена, каже Дучић, народне песме и приповетке кад би се скупиле „припомогле” би „да се истеше нешто историје”.

Дучић је изванредно уочио, и колико нам је познато први скренуо пажњу на потпуну запостављеност ових крајева у научним истраживањима. Он пише: „Земљиште, које раставља Србију од Црне Горе у нашој је савременој књижевности у многоме „*terra incognita*!; на ово земљиште „ваљало би, да озбиљније сврну пажњу: српски патриоти, државници, научници и књижевници, особито: српска академија, српско учено друштво, српско архолошко друштво, чупићева задужбина, Коларчев књижевни одбор, а највише друштво св. Саве...” Подсећајући на „српском народу непријатељску силу” која је још у 12. и 13. веку ометала уједињење свих српских области, Дучић поставља и данас живо и актуелно питање: „Докле ће српски народ да буде политички распет?!”²³

Осим ових бележака, Дучић је на истом месту објавио мањи прилог *Свети Арсеније, архиепископ српски, у Довољу у Колашину*.²⁴ У кратким цртама пише о преносу моштију св. Арсенија из Пећи у Довољу, затим о борбама око моштију између Црногораца, с једне, и доњоколашинских православних Срба и муслимана, с друге стране, о њиховом преносу у манастир Ждребаоник, и потом у манастир Косијери. Познато је да су, касније, мошти поново враћене у Ждребаоник.

Драгоцене записе за историју пљеваљског краја објављује Љубомир Стојановић у корпусу *Стиари српски записи и најпјисци*, у шест књига.²⁵ У сакупљању записа из Пљеваља и пљеваљског краја Стојановићу је много помогао Танасије Пејатовић. Млади и талентовани Пљевљак је за време

²¹ Љубомир Ковачевић, *Трг Брсково и жује Брковска и Љубовићска*, Глас СКА, XXX, Београд 1891.

²² Архимандрит Н. Дучић, *Колашин – приједјел и њеме у Херцеговини*, Братство, II, Београд 1878, 143–155.

²³ *Истио*, 147–150.

²⁴ *Истио*, 155–158.

²⁵ Љуб. Стојановић, *Стиари српски записи и најпјисци*, Београд, књ. I–VI, 1902–1926.

кратког живота урадио доста на проучавању ширег завичаја. У „Споменику СКА”, за 1900. годину, објавио је *Списак фермана, бурунџија, хуџеџа, мурасела, џескера и других исправа за манастири: Св. Тројицу, Бању, Крайово, Маржиће, Довољу и Дубочицу, који се налазе у архиви манастира Св. Тројице код Пљеваља*.²⁶ Реч је о 524 различита документа на турском језику, насталих у периоду од 1462. до 1892, са којих је Пејатовић преписао кратка обавештења на српском језику. Објавио је и кратак садржај 30 фермана Св. Тројице и изводе из неколико фермана. Две године касније, следећи упутства свога професора Јована Цвијића, објавио је под псеудонимом Петар Мркоњић, драгоцену студију *Средње Полимље и Пошарје у Новојазарском санџаку – антирелигиозна исјивања*, која поред географског увода, садржи и прегледан приказ прошлости, порекла становништва, економског и народног живота.²⁷

У периоду до ослобођења Пљеваља 1912. године, из пера српских аутора појавило се неколико радова у којима се ту и тамо дотиче и пљеваљски крај. То су, поред осталих, рад *Новојазарски санџак и његов етнички проблем*, објављен под псеудонимом Иван Косанчић, и рад Ђурђа Јеленића *Новојазарски санџак и политичка равнојеза на Балкану*.²⁸ Након ослобођења Јефто Дедијер је у књизи *Нова Србија*, у поглављу **Вароши Старе Рашке** објавио кратак прегледан текст о Пљевљима.²⁹ Он истиче да су Пљевља „сасвим чиста и лепа” варош, да имају „изглед средњевропске вароши”. Пљевља су те 1913. имала 7.940 становника. У трговачком погледу Дедијер запажа да Пљевља стоје врло слабо јер „од како је укинут дубровачки друм и веза с Дубровником, од тада је и трговина сведена на минимум”.³⁰ Сличан краћи текст Косте Н. Костића о Пљевљима, написан уочи Првог светског рата, објављен је посмртно после Првог рата, у књизи *Наши нови ђрадови на Јуџу*.³¹

II

Истраживањем Пљеваља од Берлинског конгреса до Првог светског рата најсистематичније су се бавили Аустријанци. Прву већу студију о овом простору објавио је аустроугарски дипломата и албаноолог Теодор Илен, у

²⁶ Споменик СКА. XXXVI, други разред 32, Београд 1900, 89–106.

²⁷ Етнографски зборник СКА, књ. IV, Београд 1902, 227–355.

²⁸ Иван Косанчић, *Новојазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд 1910; Ђурђа Јеленић, *Новојазарски санџак и политичка равнојеза на Балкану* (одштампано из Дела), Београд 1912.

²⁹ Јефто Дедијер, *Нова Србија*, Београд 1913, 298–301.

³⁰ *Истио*, 301.

³¹ Коста Н. Костић, *Наши нови ђрадови на Јуџу*, Београд 1922, 70–71.

делу *Novibazar und Kosovo (Das Alte Rascien). Eine studie*.³² Ипен је боравио у Пљевљима у својству „цивилног комесара” при команди окупационих трупа 1888–1891. године. Добар део студије се односи на Пљеваљски крај, од 62 до 88 стране. Дао је кратак историјски преглед, географске особине, главне исламске и православне богомоље, а описао је и значајније историјске локалитете, као што су Кукањ, Градина, Краљева Гора, Какмужи, Бобово, Крушево, Ограђеница, као и околне пределе. Књига је настала у оквиру настојања Хабзбуршке монархије да се идеја „босанске нације” прошири на Рашку и на Косово и Метохију. Праве намере открива рецензија Лајоша Талоција, једног од водећих стручњака Монархије за Балкан, у којој је, између осталог, написао: „Господин Ипен је инстинктивно пронашао правац како се мора са наше стране сузбијати низ великосрпских историјскополитичких лажи (...). До сада је била грешка да је све што је са српске стране долазило узимано за истинито и прихватано као догма да су Нови Пазар и Косово били српски, да су српски и да следствено томе морају бити српски”.³³ Више од Ипена, Пљевљима се бавио др Карло Пач, дугогодишњи научни сарадник у Земаљском музеју у Сарајеву, а од 1904. године управник Босанско-херцеговачког института за истраживање Балкана. Аустро-Угарска је врло систематично радила на томе да Сарајево постане главни научни центар за балканска истраживања, и да у сваком погледу буде конкурентски центар Београду. Пач је у Гласнику Земаљског музеја објавио два већа рада: *Санџак новопазарски у римско доба* (1894) и *Из Пљеваљског санџака* (1909).³⁴ Прва истраживања Пач је започео јуна 1894. године с циљем „да археолошке и епиграфске споменике на ново попишем”. Из Пљеваља је предузео, како он бележи, три екскурзије: „до црногорске границе у Нефертару”, „да нађем по ц. и кр. конзулу Theodoru pl. Ирелу објављени натпис на хриду”, затим преко Дубочице и Љутића у Доње и Горње Матаруге, и до врела Бушње; северозападно од Пљеваља. Бележи такође да је у Пљевљима Мустај-бег Селмановић показао жив интерес за његов археолошки рад, јер је био у Сарајеву, видео је тамошње збирке и већ стоји „под утицајем нашег музеја”.³⁵

Карл Пач је два пута писао о споменицима „античког града” код Пљеваља у *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und des Hercegovina* св. IV и VIII, које су повремено објављиване у Бечу. У раду *Из Пљеваљског санџака* бележи да су рушевине крај Пљеваља – „Старо Пљевље” или по турски „Ески касаба” веома изазовне за истраживача. Изнео је историјат

³² Teodor Ipen, *Novibazar und Kosovo (Das Alte Rascien). Eine studie*, Wien 1892.

³³ Цит. према: Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*, Sarajevo 1987, 271.

³⁴ Karlo Patsch, *Sandžak novopazarski u rimsko doba*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, VI, Sarajevo 1894, 465–490; *Из Пљеваљског санџака*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, XXI, 1909, 105–133.

³⁵ K. Pač, *Sandžak novopazarski u rimsko doba*..., 489.

ископавања у Коминима, која су углавном организовали и изводили аустроугарски официри из „Девете ц. к. брдске бригаде”. Пач помиње и капетана Хајриха Боога и свештеника Јосифа Поспишила. На челу екипе био је сам заповедник, генерал-мајор Рудолф Лангер, затим капетан Фрањо Ивановић, и други официри. Део експоната са Комина нашао се у великом аустроугарском гарнизону („за уређење дрвених насада”, у „врт гарнизонског шпитоља” и „генералов врт”), а део, као поклон генерал-мајора Лангера, у Земаљском музеју у Сарајеву. Иначе, студија о Пљеваљском санцаку садржи доста података о Пљевљима и околини; занимљив је, поред осталог, податак који Пач наводи, да се стара ћирилица коју је Ћиро Трухелка био прогласио за „босанчицу” међу муслиманима у Фочи и Гацком, на пример међу Ченгићима, назива „Стара Србија”.³⁶ У Пљевљима се овим писмом, пише он, служе „фамилије Бајровић и Корјенић и неколико муслиманских свећеника”.

Са колико темељности и систематичности је Аустро-Угарска истраживала ове области показује обимна војно-обавештајна студија *Деталљан опис Пљеваљског санцака и Косовског вилајета* (на немачком), објављена у Бечу 1899. године. Пљевљима је посвећено доста пажње. Од детаљног описа географских особина, преко становништва, климе, вода, путне мреже, река, села и градова, пијаца, ресурса, до политичке организације, питања безбедности и верских и културних прилика.³⁷ Од страних писаца, занимљиве податке о Пљевљима доноси и студија *Новопазарски санцак*, из пера француског антропогеографа Гастона Гравијеа, објављена у „Српском књижевном гласнику” 1912–1913. године.³⁸

III

Између два светска рата нема значајнијих научних студија нити значајних истраживања у којима би Пљевља била у средишту пажње. Друштвени и културни живот је био упадљиво проткан југословенским обележјима и југословенском реториком. Што се самих Пљеваља тиче, уочљив је снажан замах културног и друштвеног живота у свим областима. У историји Пљеваља то је свакако период који се може означити као време истинског друштвеног и културног препорода. Размах културног живота прекинут је после Другог светског рата, попримивши друге правце и културне садржаје. Од истраживања између два светска рата треба на првом

³⁶ К. Пач, *Из Пљеваљског санцака...*, 119.

³⁷ *Detailbeschreibung des Sandžaks Plevlje und des Vilajets Kosovo (Mit 8 Beilagen und 10 Tafeln). Als Manuscript gedruckt*, Wien 1899, 306.

³⁸ Гастон Гравије, *Новопазарски санцак*, Српски књижевни гласник, књ. XXIX–XXX Београд 1912–1913.

месту поменути научно истраживање професора Београдског универзитета, организовано 1933. године уз помоћ задужбине Луке Ђеловића. Познати професори Владимир Ђоровић и Станоје Станојевић обишли су рушевине манастира у кањону Таре. Ђоровић је објавио студију *Манастир Довоља* (1934), а архитекта Ђурђе Бошковић рад *Архиепископски сјоменици на Тари и под Осођовом* (1933), приложивши скице реконструкције манастира Довоље и манастира Св. Арханђела Михаила.³⁹ У научној расправи Станоја Станојевића *Архиепископ Арсеније* има доста података о чувању Арсенијевих моштију у Довољи и о самом манастиру.⁴⁰

Почетком 30-их година оријенталиста Фехим Бајрактаревић, истраживао је рукописну ризницу манастира Свете Тројице. Последњи пут је боравио 1934. године. Нашао је 824 различита документа на турском језику. Његов рад *Турски документи манастира Свете Тројице код Пљеваља*, био је заиста драгоцен допринос проучавању Пљеваља и пљеваљског краја у целини.⁴¹ Он је обрадио и превео на српски језик 185 турских докумената, насталих од последњих деценија 15. века од 1911. године. Документа се већим делом односе на историју манастира Довоље (90 докумената), затим манастира Св. Тројице (18 докумената), Дубочице (9 докумената), Добриловине (1 документ). Забележио је да су неки документи из манастирске ризнице „у међувремену уступљени другим манастирима којих се тичу”.

IV

Највећи замах научна истраживања пљеваљског краја добила су после Другог светског рата. То је свакако последица јачања научно-истраживачког кадра и развијања мреже научних установа, у првом реду у Београду, Сарајеву и Подгорици. Иако су Пљевља све до данас остала без иједне веће синтетичке научне студије о историји града са околином, ипак је највећи продор учињен у истраживањима која су се заснивала на дубровачкој и турској грађи. Прву већу, и може се рећи једину научну студију посвећену у целини Пљевљима, на основу дубровачке грађе, написао је Богумил Храбак *Прошлости Пљеваља по дубровачким документима до почетка 17. столећа*.⁴² На Храбаков рад се надовезују углавном

³⁹ Владимир Ђоровић, *Манастир Довоља*, Гласник Скопског научног друштва, XIII, Скопље 1934, 41–47; Ђурђе Бошковић, *Архиепископски сјоменици на Тари и под Осођовом*, „ГСНД”, XII, 1933.

⁴⁰ Ст. Станојевић, *Архиепископ Арсеније* (1233–1263; + 28. октобра 1266), Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. V, Сремски Карловци 1932, 331–341.

⁴¹ Фехим Бајрактаревић, *Турски документи манастира Свете Тројице код Пљеваља* (са 6 факсимила), Споменик СКА, LXXIX, други разред, 62, Београд 1936, 27–85

⁴² Богумил Храбак, *Прошлости Пљеваља по дубровачким документима до почетка 17. столећа*, „Историјски записи” VIII, Цетиње 1955.

краћи осврти на Пљевља у делима Симе Ћирковића, *Историја средњовековне босанске државе и Херцег Стефан Вукчић – Косача и његово доба*.⁴³ Поред активности дубровачких трговаца везаних за пљеваљски трг и обрнуто, истиче се чињеница да је у пролеће 1423. године посланик византијског цара Манојла II Палеолога, путовао из Дубровника Сандаљу Хранићу у околину Пљеваља, вероватно у Кукањ. О Кукању, као летњој резиденцији Сандаља Хранића и Стефана Вукчића – Косаче, врло кратко пише и Десанка Ковачевић-Којић у делу *Градска насеља средњовековне босанске државе*.⁴⁴ О пљеваљском тргу и дубровачким трговцима у пљеваљском крају писала је и Ружа Ћук у радовима *Два сјајара џрђа у Полимљу*⁴⁵ и *Бреза и Комарани – средњовековна насеља у Полимљу*.⁴⁶

Историји Пљеваља у средњем веку и у турском периоду највише пажње посвећено је у *Историји Црне Горе*, и у књизи Жарка Шћепановића *Средње Полимље и Пошарје*.⁴⁷ Док је у томовима који се тичу средњег века у деловима које су писали Сима Ћирковић и Иван Божић, дато релативно мало простора о Пљевљима, историчар Милан Васић дао је у трећем тому *Историје Црне Горе* изванредан и до сада најбољи приказ историје Пљеваља под турском влашћу.

Главну новост у научном смислу у Васићевом раду представља коришћење дотада непознате турске грађе. Разуме се да се Васић ослањао и на раније објављена дела сарајевских историчара: *Босански пашалук* Хазима Шабановића⁴⁸; *Кајетаније у Босни и Херцеговини* Хамдије Крешевљаковића⁴⁹ и слични радови. Васић је дао нарочито изванредан приказ економског, урбаног, трговачког и културног развитака Пљеваља, од пада под турску власт до краја 18. века. Пљевља су један од ретких градова који се развијао без војног утврђења, као отворено градско насеље. Статус *касабе* добила су средином XVI века. Јачи развитак Пљеваља (турски назив – *Tasludza*) у сваком погледу Васић везује за пресељење резиденције херцеговачког санџак-бега из Фоче у Пљевља 1576. године. Пљевља су, према њему, дуго после турских освајања задржала карактер српске вароши. Муслимани се у попису јављају први пут 1516. године (било

⁴³ Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964; Сима М. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић – Косача и његово доба*, Београд 1964.

⁴⁴ Десанка Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 103–104.

⁴⁵ Ружа Ћук, *Два сјајара џрђа у Полимљу*, „Историјски часопис“ XXIX–XXX (1982–1983), 39–46.

⁴⁶ Ружа Ћук, *Бреза и Комарани – средњовековна насеља у Полимљу*, „Историјски часопис“ XXXIV (1987), 61–73.

⁴⁷ Жарко Шћепановић, *Средње Полимље и Пошарје*, Београд 1979, 273.

⁴⁸ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959, 271.

⁴⁹ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1954, 308.

их је 20 кућа, наспрам 130 хришћанских). Већина муслимана у Пљевљима крајем 16. века, истиче Васић, јавља се као последица „исламизације домаћег српског, хришћанског становништва. У дефтеру из 1570. уз имена неких од конвертита, уписана су имена њихових очева хришћана, као: Первана, син Милоша, Хасан, син Милашина, Илијас, син Бојића, Хурем, син Вуксанов, Первана, син Марка, Хасан, син Вукца, Скендер, син Влатка, Хусеин, син Вукића”.⁵⁰ Уз имена већег броја муслимана у овом дефтеру забележено је да су синови Абдулахови, тј. нови муслимани. Једна муслиманска народна песма о томе говори:

„Бег је Рада лијепо потурчио
и са лијепом Аном оженио
дарово му десет кућа кмета
не зове се сада Радојица
већ се зове Филиповић Ибро”.⁵¹

Исламизација је захватила и села у пљеваљском крају. Исламизацијом села и хришћана у граду, Пљевља су добила обележје типично муслиманске вароши. Али, поред муслимана, Пљевља у 16, 17. и 18. веку имају и своје православне, српске кнежеве. Васић наводи пример Вука Божидаревића, који се јавља 1486. године, затим кнеза Михаила – 1516. године; кнеза Кара Петра – 1570. године; кнеза и коцабашу Гаврила – 1742. године.

Најпросперитетнији период у развоју Пљеваља под турском влашћу било је време од краја 16. у 17. веку. У том периоду развила се пљеваљска чаршија, трговина и занатство, каравансараји, ханови, дућани... Пљевља су постала и важан муслимански духовни центар, са џамијама, месџидима, текијама (у Пљевљима се помињу две текије), мектебима, медресом, јавним купатилом (хамамом), јавном кухињом (имаретом), као и вакуфима (задужбинама), од којих је најбогатији био вакуф Хусеин-паша Бољанића једно време херцеговачког санџак-бега, а потом беглербега Дијарбекира, Багдада и Мисира. О Пљевљима у том периоду писали су и сарајевски историчари Енес Пелидија и Бехија Златар.

Нема потребе посебно наглашавати колики је значај турске грађе за проучавање прошлости пљеваљског краја. Књига *Поименични попис санџака вилајетџа Херцеговине*, који је приредио Ахмед Аличић (Сарајево 1985), свакако је необично драгоцен извор за проучавање историје Пљеваља и пљеваљског краја крајем 15. века. Ово је први и најстарији попис области Херцеговине од када је она организована као засебан санџак. Попис је настао у периоду 1475–1477. године.⁵²

⁵⁰ *Историје Црне Горе, књижа ѿрећа, од ѿпочетџа XVI века до краја XVIII вијека*, том I, Титовград 1975, 538.

⁵¹ *Narodne pjesme muslimana BiH*, priredio Kosta Herman, knj. 1, Sarajevo 1976, 401.

⁵² *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine*, priredio Ahmed S. Aličić, Sarajevo 1985.

Манастир Света Тројица код Пљеваља је у послератном периоду добио две одличне научне студије: Љубомир Дурковић-Јакшић је прво објавио већу студију под насловом *Просветна делатност манастира Св. Тројице код Пљеваља (1823–1912)*,⁵³ а историчар уметности Сретен Петковић монографију *Манастир Св. Тројица код Пљеваља*.⁵⁴ Рукописе манастира истраживали су и о њима писали, поред осталих, и познати истраживачи као што су Владимир Мошин и Ђорђе Сп. Радојичић. Историчар уметности Војислав Ђурић писао је на више места о Андрији Раичевићу, једном од најпознатијих српских сликара 17. века, који је радио у Св. Тројици и у Св. Арханђелу Михаилу у Тари.

Пљевља у српском национално-ослободилачком покрету у 19. и почетком 20. века нису ни до данас добила заокружену научну студију. Просветно-културни живот и национални рад у пљеваљском крају донекле су обрађени на основу грађе из Архива Србије у радовима Вукомана Шалипуровића: *Устџанак у западном делу Сјаре Србије 1875–1878*,⁵⁵ *Раоничка буна*, књ. 1, књ. 2;⁵⁶ *Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903–1912*.⁵⁷ Заједно са Радмилом Петковић-Поповић, Шалипуровић је објавио књигу *Српске школе и просвета у западним крајевима Сјаре Србије у 19. веку*.⁵⁸ Поред поменуте књиге Жарка Шћепановића о средњем Полимљу и Потарју у којој је дат опширан преглед ослободилачког покрета у 19. и почетком 20. века, политика Црне Горе је целовито обрађена у књизи Ђока Пејовића, *Политика Црне Горе у Зајарју и Горњем Полимљу од 1878–1912*.⁵⁹ О Пљевљима су писали, мање или више, и историчари Новица Ракочевић, Јован Бојовић, и Новак Ражнатовић. Бојовић је приредио изванредну књигу докумената о Подгоричкој скупштини 1918. године.⁶⁰ Драгоцена архивска грађа, углавном из фонда Архива Србије, која се добрим делом односи и на пљеваљски крај, објављена је у делима Бранка Перуничкића, *Зулуми аџа и беџова*⁶¹ и

⁵³ Љубомир Дурковић Јакшић, *Просветна делатност манастира Св. Тројице код Пљеваља (1823–1912)*, „Богословље“, 1–2 (1965), 97–150.

⁵⁴ Сретен Петковић, *Манастир Св. Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 135–165.

⁵⁵ Вукоман Шалипуровић, *Устџанак у западном делу Сјаре Србије 1875–1878*, Титово Ужице 1968, 150.

⁵⁶ Вукоман Шалипуровић, *Раоничка буна*, књ. 1, Сјеница 1969, 166; књ. 2, Прибој 1970, 160.

⁵⁷ Вукоман Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903–1912*, Нова Варош 1972, 242.

⁵⁸ Вукоман Шалипуровић, Радмила Петковић-Поповић, *Српске школе и просвета у западним крајевима Сјаре Србије у 19. веку*, Прибој 1970, 340.

⁵⁹ Ђока Пејовић, *Политика Црне Горе у Зајарју и Горњем Полимљу од 1878–1912*, Титоград 1973, 200.

⁶⁰ Јован Р. Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918*. Документа, Горњи Милановац 1989, 293.

⁶¹ *Зулуми аџа и беџова над српским народом*, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1989, 670.

Милића Ф. Петровића, *Документи о Раишкој области*.⁶² За историју пљеваљског краја у 19. веку, у првој половини века, али и аустроугарског периода значајни су и радови историчара Галиба Шљива и Хамдије Капиџића.⁶³

V

О прошлости Пљеваља, као што се види, још увек није написана целовита синтетичка студија. Објављени радови су, ипак, у основи фрагментарни и приказују само поједине краће периоде пљеваљске историје. Свакако да тек предстоји обиман посао на потпунијем научном истраживању прошлости Пљеваља. Није реч само о потреби објављивања нове грађе, него и постављања нових истраживачких питања и нових облика интерпретације. Историјске студије теже ка перманентним методолошким иновацијама, па је природно да научна истраживања Пљеваља треба да пруже целовитију слику од оне коју дају површни или пригодни приступи често врло добронамерних писаца. Историјска наука је тако организована да свест о целини збивања одређује парцијалне приступе. Распарчану историјску проблематику истраживач изнова окупља на принципу органске повезаности догађаја и процеса.

Једна потпунија синтеза би подразумевала реконструкцију органског јединства најважнијих фактора историјске радње: **друштва, привреде, политике, културе**. Има много историјских проблема из прошлости Пљеваља које тек треба научно обрадити. Међу њима су и демографска кретања и миграције, и узајамна повезаност привредног живота и социјалних структура. За потпунији увид у вишевековну прошлост овога простора, поред политичке историје која је само једна од дисциплина историјске науке, потребно је више пажње обратити и на мноштво других истраживачких проблема: **привреду** (сточарство, пољопривреда, индустрија, рударство, трговина), **друштво** (структура друштва, друштвени слојеви и групе, сељаштво, грађанство), **демографију** (становништво, сеобе и миграције, демографија и кризе, епидемије, смртност деце), **просвету и културу** (писменост, школство, културне установе, библиотеке, здравство, штампа, друштва, читаонице, архитектура), **културни живот у ширем смислу** (друштвени амбијент и друштвене везе, становање, исхрана, музика, светковине, забава, кафане и хотели, пљеваљски корзо као друштвено-културна институција). Ту су и други истраживачки проблеми: религија и црква, породица, држава, власт, револуција. Шири истраживачки продори подразумевали би и истраживања на којима се данас темељи модерна наука,

⁶² *Документи о Раишкој области 1890–1899*, приредио Милић Ф. Петровић, Београд 1997, 661; *Документи о Раишкој области 1900–1912*, приредио Милић Ф. Петровић, Београд 1995, 418.

⁶³ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813–1826*, Banjaluka 1985, 325; Isti, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Banjaluka 1988, 470; Isti, *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, Banjaluka 1990, 492; Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo 1958, 358.

као што су историјска психологија – **промене човека и његовог света током времена**, затим културна историја као историја народног живота и народног стваралаштва (обичаји, народна радиност, лирске и друге песме), све до питања којима се у модерној европској науци бави историја менталитета и културна антропологија. Теоретичар нове епистемологије А. Гуревич, истиче да је ради пуног разумевања прошлости потребно успоставити „дијалог са људима прошлих епоха”.

Успешан приказ историје једног простора није могуће учинити без познавања географије. Већ одавно је уочено да без познавања **географске средине** није могуће разумети ни човека и његов свет, ни његов начин привређивања, одевања, становања, исхране, карактера, његов менталитет у целини. Има историчара који сматрају да клима, терен, исхрана, а можда чак и пејзаж, врше директан физиолошко-психолошки утицај на човека. Стога су историјско-географска истраживања веома важна. Пљеваљски крај у том погледу стоји тек на почетку. Од велике су користи за тај посао радови Јока Кнежевића и Милете Војиновића. Рекогносцирање историјских локалитета и трагова, као што су остаци старих градова, манастира, цркава, путева, гробаља, црквишта, натписа и осталог, који могу да сведоче о људима и животу прошлих епоха, важан је предуслов за архивска истраживања и за пуно разумевање и целовито објашњење писане грађе.

Духовна средина има такође важан утицај на развитак човека. Свакако да, поред усмене народне хронике, која убрзано нестаје пред налетом модерног доба, и књижевна дела могу бити важан историјски извор за сагледавање човека и његовог света. За Пљевља и пљевљаски крај то могу бити дела као што су приповетке Стевана Самарџића *Из наше нахије*, или роман Милке Бајић-Подерегин, *Свиђања*, или збирке приповедака Божура Хајдуковића као што су *Зора над Злодомом*. У роману Милке Бајић-Подерегин има једна песма о Јелки-Српкињи која језгровито изражава цео онај склоп душевних стања нашег човека у вековима под туђинском влашћу. Стих који о томе говори, а Милка Бајић га ставља у уста једној својој јунакињи гласи:

„Шећер, Јелка, бил се потучила,
 Би ли мени вјерна љуба била?
 Силни беже, неб се потурчила
 Нит би теби вјерна љубав била.
 Ако ти је Српкињица драга,
 А ти прими православну вјеру,
 Срби ће ти цуру да изберу.”

И психолошка стања и осећања јесу и те како важне историјске чињенице. Сетимо се, овом приликом, Богомира Далме, француског песника, рођеног у Пљевљима, који у песми *Елегија Пљевљима* каже да му је „детинство остало тамо где и сад можда лутају моји змајеви од папира”. Зато, модерна историјска наука тражи непрекидно проширивање круга чињеница које сведоче о људима и збивањима прошлих епоха.

Slavenko Terzić

ON SCIENTIFIC RESEARCH OF THE PAST
OF THE REGION OF PLJEVLJA

Summary

This paper analyses of the extent to which the past of the region of Pljevlja, starting from the Middle Ages until the 20th century, was dealt with in scholarship. A survey of scholarly research has been outlined by means of combining chronological and problem approaches. Scientific knowledge about Pljevlja and the region of Pljevlja were accumulated gradually and slowly, and make up an inseparable part of a general cultural milieu. First references were chiefly made by foreign writers of travel accounts, primarily Frenchmen, Austrians and Russians. The 19th century witnessed the appearance of important testimonies in the Serbian language, owing to the efforts of Ljubomir Stojanović, Stojan Novaković, Ljubomir Kovačević and Nićifor Dučić. First scholarly papers of some significance were written by well-known Slavic scholars and historians, such as Pavel Safarik or Konstantin Jiriček, in the 1870s and the ensuing years. The considerable advancement of scientific knowledge about the past of the region of Pljevlja was made in Serbian scholarship at the beginning of the 20th century, especially after World War II, when scientific institutions became stronger, and documents treasured and local and foreign archives were more frequently used. The material from the archives of Dubrovnik advanced the knowledge about Pljevlja, especially the medieval period, and precious data were also investigated by the historian Milan Vasić. Although results of individual studies were published, Pljevlja has not been the subject of a scientific synthesis. The published studies give an opportunity for the foundation of a new modern conception of the scientific research of the region of Pljevlja.